

ДО ПИТАННЯ ПРО ОГолоШЕННЯ У СІЧНІ 1922 Р. ОДЕСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ГОЛОДУЮЧОЮ

Шишко Олександр Григорович,
доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри філософії, політології, психології
та права
Одеської державної академії будівництва та
архітектури
shyshko2011@ukr.net
orcid.org/0000-0002-9933-8794

Метою дослідження є аналіз на основі, передусім, періодичного видання, передумов та наслідків оголошення у січні 1922 р. Одеської губернії голодуючою. На основі загальнонаукових **методів**, таких як аналіз та синтез, та **історичного методу** визначено основні напрямки діяльності одеської влади, зокрема, Одеської губернської комісії для допомоги голодуючим, які постраждали від неврожаю, щодо організації допомоги голодуючим Поволжя та з'ясовано ту обставину, що оголошення Одеської губернії голодуючою не призвело до надання реальної продовольчої допомоги тій частині населення краю, яке її потребували. **Результати дослідження:** проаналізовано діяльність губернської комісії, яка, передусім, полягала у підготовці та відправленні до Поволжя продовольчих потягів. Такий потяг було відправлено навіть тоді, коли губернія 14 січня 1922 р. вже була оголошена голодуючою. Загалом з Одеської губернії до Поволжя станом на 1 лютого 1922 р. було відправлено 58 вагонів збіжжя. Це при тому, що у листопаді 1921 р. вже почали фіксуватися випадки голодної смерті, яких у наступні місяці ставало все більше. А у січні 1922 р., скажімо, в Одеському повіті голодувало 70 тис. осіб. **Висновки.** Коли засуха створила реальну загрозу голоду одеська місцева влада намагалась вживати заходи для мінімізації наслідків засухи й недопущення голоду, але далі добрих намірів справа не пішла. Згодом ця влада, виконуючи вказівки більшовицького уряду росії, почала організовувати допомогу голодуючим Поволжя. Цій меті була підпорядкована діяльність Одеської губернської комісії для допомоги голодуючим, які постраждали від неврожаю. Під керівництвом цієї комісії до Поволжя було відправлено 58 вагонів зі збіжжям. Ці вагони відправлялись й тоді, коли вже фіксувались випадки голодних смертей, а окремі повіти губернії визнавались голодуючими. Факт оголошення повітів чи губернії голодуючими не означав надання негайної й реальної допомоги голодуючим через те, що для цього бракувало достатньо ресурсів. Але все ж таки допомога почала надаватись, зокрема, почали видаватись безкоштовні обіди. Ще одним видом допомоги для мешканців Одеси стала видача продовольства від добродійного комітету «Джойнт», який забезпечував надходження зі США продовольчих переказів.

Ключові слова: засуха, голод, Поволжя, продовольчий потяг, голодна смерть.

CONCERNING THE DECLARATION OF FAMINE IN ODESA COUNTY IN JANUARY 1922.

Shyshko Oleksandr Hryhorovych,
Doctor of Historical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Philosophy, Political
Science, Psychology and Law
Odessa State Academy of Civil Engineering and
Architecture
shyshko2011@ukr.net
orcid.org/0000-0002-9933-8794

The aim of the study is to analyze, based primarily on a periodical publication, the preconditions and consequences of the declaration of the Odesa County as famine-stricken in January 1922. Based on general scientific **methods**, such as analysis and synthesis, as well as the historical method, the main directions of activity of the local Odesa authorities are determined – specifically, the Odesa County Commission for Assistance to the Starving, who suffered from crop failure – regarding the organization of aid to the starving population of the Volga region. It is revealed that the declaration of the Odesa County as famine-stricken did not lead to the provision of actual food aid to that part of the region's population that needed it. **Research results:** the activity of the county commission is analyzed, which

primarily consisted in preparing and sending food trains to the Volga region. Such a train was sent even when, on January 14, 1922, the county had already been declared famine-stricken. In total, by February 1, 1922, 58 wagons of grain were sent from the Odesa County to the Volga region. This was despite the fact that cases of starvation deaths had already begun to be recorded in November 1921, and such cases increased in the following months. For instance, in January 1922, 70,000 people were starving in Odesa County. **Conclusions:** When the drought created a real threat of famine, the local authorities in Odesa tried to take measures to mitigate the effects of the drought and prevent famine, but the efforts did not go beyond good intentions. Later, the authorities, following the instructions of the Bolshevik government of Russia, began to organize aid for the starving in the Volga region. This goal defined the activities of the Odesa County Commission for Assistance to the Starving, who suffered from crop failure. Under the commission's leadership, 58 wagons of grain were sent to the Volga region. These wagons were sent even when cases of starvation deaths had already been recorded and certain counties of the county were recognized as famine-stricken. The fact of declaring counties or the county as famine-stricken did not mean the immediate and actual provision of aid to the starving due to the lack of sufficient resources. Nevertheless, some aid began to be provided—for instance, free meals started to be distributed. Another form of assistance for Odesa residents was the distribution of food by the charitable committee "Joint", which supplied food shipments from the United States.

Key words: drought, famine, Volga region, food train, starvation death.

1. Вступ

Проблематика голоду в Україні у 1921–1923 рр., не дивлячись на наявність численної історіографії, зокрема й радянської, залишається в центрі уваги науковців. Так, в останні роки актуалізувалось питання щодо кількості жертв голоду у зв'язку з тим, що у виданні «Геноцид українців 1932–1933 за матеріалами досудових розслідувань» його упорядники зазначили, що «під час масового штучного голоду 1921–1923 рр. в УСРР комуністичний тоталітарний режим знищив 3 млн 500 тис. українців» (Геноцид українців 1932–1933: 618). Це при тому, що у попередніх дослідженнях чимало авторів наголошували на тому, що наявні джерела не дають можливості встановити кількість осіб, які померли від голоду. При цьому вони зазначали, що ця кількість може приблизно становити 500 тис. осіб. Тому важливим завданням є подальше опрацювання джерел задля якщо не до розв'язання цієї проблеми, то хоча б наближення до її розв'язання. Ще одним важливим аспектом є питання встановлення обставин, які, з одного боку, призвели до оголошення Одеської губернії голодуючої у середині січня 1922 р., а з іншого, – з'ясування питання: чому це оголошення мало суперечливий і непослідовний характер та не призвело до кардинальних змін у наданні реальної допомоги голодуючим губернії.

Тому **метою дослідження** є аналіз на основі, передусім, періодичного видання, передумов та наслідків оголошення у січні 1922 р. Одеської губернії голодуючою.

Як уже було наголошено вище, проблематика голоду в Україні у 1921–1923 рр. має свою численну історіографію, а тому варто акцентувати увагу на останніх публікаціях, які розкривають регіональні аспекти голоду в Одеській губернії. Так, Едуард Петровський та Сергій Аргатюк (2008) проаналізували місцеві особливості голоду 1921–1923 рр. на фоні загальних тенденцій, Микола Михайлуца (2021) у своїй статті значну увагу приділив причинам цього голоду,

а у монографії, яка була присвячена православному життю Одеси з 1917 р. й до 1945 р., він наголосив на тому, що саме політика більшовицької влади спричинила цей голод (Михайлуца, 2019: 59). Завдяки дослідженню А. Лекаря питання голоду в Балтському повіті Одеської губернії знайшло своє всебічне висвітлення. Варто також вказати, що в одній зі своїх монографій Станіслав Кульчицький наголосив на тому, що «газетам було заборонено висвітлювати становище у південних губерніях України» (Кульчицький, 1996: 199). Ольга Мовчан також в одній зі своїх публікацій на цю тему вказала, що «газетам було заборонено висвітлювати становище на півдні» (Мовчан, 2003: 72). У той же час одеська газета «Вісті» у 1921 р. детально інформувала своїх читачів спочатку про засуху в губернії, згодом про організацію допомоги голодуючим Поволжя, а починаючи з листопада, і особливо із січня 1922 р., про жахи голоду у повітах. Саме ці публікації й складають важливу джерельну базу та надають можливість, зокрема, проаналізувати діяльність місцевої влади щодо організації надання допомоги голодуючим Поволжя та її безпорадність у наданні такої допомоги голодуючим Одеської губернії. Ще одним важливим джерелом є протоколи засідань Одеської губернської комісії для допомоги голодуючим, які постраждали від неврожаю, які надають можливість детально з'ясувати основні напрямки її діяльності.

2. Реакція одеської влади на засуху та загрозу голоду

У квітні 1921 р. в Одеській губернії у зв'язку з тривалою відсутністю опадів стало зрозуміло, що насувається засуха. Опадів майже не було і в наступні два місяці, а тому у червні місцева влада вже відверто почала заявляти про те, що «на нас чекає голодна осінь, зима і весна» («Вісті», 1921: 25 червня). Щоб мінімізувати наслідки засухи ця влада почала вживати заходів, які б допомогли населенню пережити ці скрутні часи.

Але запевнення влади, що «робітничо-селянський уряд прийде до них на допомогу» («Вісті», 1921: 22 червня) виявилися голосливими, далі декларацій справа не пішла. У липні почався процес переорієнтації влади на організацію допомоги голодуючим Поволжя, а в серпні цей процес набув тотального характеру. З початку серпня 1921 р. й до середини січня 1922 р. всі зусилля одеської влади були спрямовані на те, щоб продовольчі й фінансові ресурси переважно були спрямовані до регіонів росії, у яких засуха спричинила великий голод. Одеська губернська комісія для допомоги голодуючим, які постраждали від неврожаю (губкомісія), яка розпочала свою діяльність 2 вересня 1921 р. (ЦДАВО України. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 40: 50, 51), основні свої зусилля зосередила на підготовці та відправленні до Поволжя продовольчих потягів, на прийомі й облаштуванні дітей та на розселенні переселенців й біженців з голодуючих губерній росії.

3. Визнання владою в Україні факту голоду у південних губерніях

І тільки коли стало очевидним, що на півдні України голод так само став реальністю центральної влади в Україні почала визнавати губернії повністю або частково голодуючими. Зокрема, 12 листопада Центральна комісія допомоги голодуючим при ВУЦВК (ЦК допголу) визнав в Одеській губернії Тираспольський повіт голодуючим повністю, а Одеський наполовину (ЦДАВО України. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1: 269). Але це сталося вже тоді, коли люди почали «помирати від голоду в буквальному значенні цього слова» («Вісті», 1921: 18 листопада). Та й це рішення кардинально не змінило ситуацію, реальних ресурсів у місцевої влади для надання допомоги голодуючим цих повітів майже не було. Єдине, що могла зробити у цій ситуації влада – це створювати різні комісії, які покликані були з'ясувати масштаби голоду. Це при тому, що у грудні продовольчі потяги продовжували відправлятися з Одеської губернії до Поволжя («Вісті», 1921: 25 грудня).

Зрештою масштаби голоду в Одеській губернії змусили центральну українську владу зробити перші кроки у визнанні всієї губернії голодуючою. Про цей факт 25 грудня повідомила, зі слів секретаря губкомісії Белевича, який напередодні прибув з Харкова, де відбулась Всеукраїнська конференція комісій допомоги голодуючим, газета «Вісті».

Отже, у 1921 р. ні місцева одеська влада, ні центральна влада в Україні не вживали вагомих та реальних кроків для надання допомоги голодуючим Одеської губернії. Навіть не зважаючи на той факт, що у листопаді почали фіксуватися перші випадки голодної смерті.

4. Проблема голоду на шпальтах одеської газети «Вісті»

І тільки у січні 1922 р., та й то у другій його половині, ситуація почала змінюватися на користь голодуючих Одеської губернії. Так, вже у першому випуску газети «Вісті» у 1922 р. на першій шпальті особливу увагу було приділено проблемі голоду. Зокрема, В. Блок у редакційній статті «Фронт засухи» наголошував на тому, що «минулорічна засуха застала нас невідповідно» і відповідно ця невідповідність стала однією з причин того, що викликаний цією засухою неврожай набув у деяких повітах Одеської губернії таких катастрофічних масштабів, що це призвело до «кошмарних картин голоду» («Вісті», 1922: 1 січня). При цьому звертає на себе той факт, що цей автор основну причину голоду вбачав саме у неврожаї, який був викликаний засухою і не звернув увагу на ту обставину, що з Одеської губернії продовжували відправлятися ешелони з продовольством до Поволжя.

Якщо цей автор не помічав чи не хотів помічати цю обставину, то уважний читач цієї газети не міг не звернути на неї свою увагу. Як не могла не звернути на неї своєї уваги й редколегія газети. Врешті-решт в останній день січня у газеті у розділі «Листи й відгуки» з'явилась невелика публікація, автор якої І. Злат ставив питання про те, чи «варто відбирати шкуринку хліба в одних голодуючих, щоб передати її іншим голодуючим?». До такої постановки питання автора спонукала підготовка до відправлення до Поволжя чергового продовольчого ешелону. Вказавши на те, що з кожним днем на вулицях міста з'являється все більше тіл людей, які померли від голоду, що їх вже навіть не встигають своєчасно хоронити, цей автор звертався до трудящих з питанням – чи не варто все це продовольство залишити в Одесі й організувати для робітників і селян нові харчові пункти? («Вісті», 1922: 31 січня).

Але для робітників Одеси відкриття таких пунктів затягувалося, тому що «були відсутні необхідні продукти» («Вісті», 1922: 7 січня). Такий факт було зафіксовано на засіданні губкомісії 6 січня. У той же час на цьому засіданні обговорювалось питання про відправку лікувально-харчового потягу до Поволжя. Зокрема, виникла суперечка – яке м'ясо відправляти, заморожене чи засолене. У підсумку було вирішено розбронювати й відправити 50 тис. м'ясних консервів. Так само було вирішено приєднати до цього потягу два вагони дров, які прибули до Одеси для її потреб з міста Славута («Вісті», 1922: 7 січня). Отже, замість того, щоб надати голодуючим робітникам Одеси м'ясні консерви їх відправили до Поволжя. Через відсутність соломи у селах не було чим опалювати оселі, а надіслані дрова використовували для опалення потягу до Поволжя.

5. Звинувачення Г. Петровського на адресу влади в Україні

Отже, не дивлячись на те, що голод в Одеській губернії ставав все більш масштабнішим влада продовжувала виконувати, звичайно вона не могла цього не робити, вказівки «Центру» про відправку продовольчих ешелонів до Поволжя. Більше того, центральна влада в особі Г. Петровського звинувачувала місцеву владу у тому, що ця допомога є вкрай недостатньою. Так, цей діяч вказав на той факт, що Курська губернія з населенням 2 млн осіб зібрала пожертв 400 вагонів і ще додатково 500 для голодуючих Поволжя, а всі 12 губерній України тільки 400 вагонів. А тому він закликав «розворушити селян і містян для допомоги, від якої залежить життя мільйонів громадян Російської Республіки» («Помощь голодным», 1922: 10 марта). Кого треба було «розворушити», щоб надати допомогу українським селянам він не вказував.

Натомість на рівні повітів і волостей все більше звучало закликів надавати допомогу саме голодуючим Одеської губернії. Так, Первомайська повітова комісія допомоги голодуючим клопоталася про те, щоб провести у січні «тиждень допомоги голодуючим Одеського повіту». Губернська влада це клопотання задовольнила. А Тираспольська повіткомісія клопоталася про те, щоб їй дозволили використовувати продукти для голодуючих повіту, які були на її балансі, тому що ситуація все більше ставала загрозливою, частішими ставали випадки голодної смерті. Але й тривала практика збору коштів для голодуючих Поволжя. Так, скажімо, хворі й персонал санаторію ім. Свердлова зібрали для них 80 тис. руб. («Вісті», 1922: 3 січня). У той же час Первомайська повіткомісія надіслала до Одеси 6 вагонів продовольства й один вагон посуду для відправки їх до Поволжя у складі лікувально-продовольчого потягу («Вісті», 1922: 10 січня).

6. Ситуація з голодом у повітах

Газета «Вісті» регулярно друкували матеріали, у яких висвітлювалася ситуація з голодом у повітах. Звичайно, Одеський повіт, який найбільше потерпав від засухи, був у центрі уваги редакції цього друкованого видання. Отже, 1 січня у публікації на тему голоду містилось повідомлення про те, що у Гросс-Лібентальській волості, яка була однією з «найбагатших волостей повіту», у листопаді 1921 р. серед населення почало поширюватись захворювання на цингу та було зафіксовано 12 смертельних випадків з діагнозом цієї хвороби. А у Сичавській волості ще з того таки листопаду біля будівлі виконкому щоденно збирався натовп голодуючих, які благали про допомогу («Вісті», 1922: 1 січня).

Складна ситуація в Одеському повіті викликала стурбованість й у представників влади, свідчення чому слугувало чергове обстеження стану справ у волості з боку повітового виконкому, губкомісії з допомоги голодуючим й районного відділу губспілки. Отже, ця «трійка» встановила, що у Мало-Буяликській волості з 7 549 осіб голодує дві третини. Для іншої частини населення настання голоду очікувалося найближчим часом. Станом на 27 грудня у цій волості було зареєстровано 10 голодних смертей (6 дітей й 4 дорослих). В Антоново-Кудинцівській волості з 3 341 особи голодувало 3 076 осіб. Випадків голодної смерті ще не було зафіксовано, але опухання від голоду набуло значних масштабів, так само як і захворювання на цингу. Щодо Сичавської волості «трійка» ніяких показників не вказувала, лише констатувала, що «становище населення є вкрай важким» та що «на ґрунті голоду все частішими стають випадки божевілля». Вихід з цієї ситуації «трійка» вбачала у налагодженні системи громадського харчування, тому що видача індивідуальних пайків не досягала своєї мети («Вісті», 1922: 4 січня).

Такі рекомендації «трійки» були підтримані на засіданні губкомісії з допомоги голодуючим, на якому було ухвалене рішення про утворення у цих трьох волостях 9-ти великих і 7-ми малих харчових пунктів, у яких щоденно 2 589 дітей й 1 847 дорослих мали отримувати суп або борщ з хлібом. При цьому було вказано на те, що ті особи, які мають таку можливість повинні будуть оплачувати це харчування.

У грудні 1921 р. почала загострюватися ситуація у Тираспольському повіті, внаслідок чого все частішими ставали випадки голодної смерті («Вісті», 1922: 1 січня). У Первомайському повіті неврожайними були дві волості – Новопавлівська й Мигаївська. На ґрунті голоду у цих волостях почала прогресувати епідемія висипного тифу, яка призводила до зростання смертності. Схожа ситуація була і у Вознесенському повіті. Так, скажімо, у Веселинівській волості голодувало 823 особи, з яких 95% були незаможниками. А у Ландауській волості станом на 2 січня голодувало 3 924 особи (серед яких були як незаможники, так і середняки), причому їх чисельність з кожним днем збільшувалась. У цій волості було зафіксовано дві смерті від голодного тифу. У Ряснопільській волості голодувало 3 320 осіб, було зафіксовано один випадок смерті на ґрунті голоду, а щоденно фіксувалися випадки захворювання знову таки на ґрунті голоду. У Ново-Покровській волості голодувало 3 567 осіб, причому серед них були не тільки незаможники й середняки, а й заможні селяни. У волості було зафіксовано дві голодні смерті. Спільним для всіх цих волостей було поширення епідемії висипного тифу, який сюди був завезений з Поволжя («Вісті», 1922: 26 січня).

Інформація про кількість померлих від голоду
у листопаді 1921 р. – січні 1922 р. в Одеській губернії

№ з/п	Волості	Місяць та рік	Кількість випадків голодної смерті
1.	Гросс-Лібентальська	Листопад 1921 р.	12
2.	Мало-Буяликська	Грудень 1921 р.	10
3.	Ландауська	Грудень 1921 р.	2
4.	Ново-Покровська	Січень 1922 р.	2
5.	Ряснопільська	Січень 1922 р.	1

У контексті питання про кількість померлих від голоду варто узагальнити наведенні вище відповідні відомості.

Отже, хоча у повітах Одеської губернії голодували десятки тисяч осіб, але, як видно з таблиці, масової смертності в Одеській губернії у цей період не було. Звичайно, ця інформація може бути не повною, тому виявлення та опрацювання нових джерел може змінити цю статистику. Що стосується Одеси, то відомості про те, що у місті була велика кількість померлих від голоду, на що вказував дописувач до газети «Вісті», про що йшлося вище, поки що не знайшли підтвердження. Знову таки, у перспективі можуть бути виявленні джерела, які підтвердять, або спростують ці відомості.

Тим більше, що 10 січня Одеська повітова комісія допомоги голодуючим розпочала планове постачання харчів для осіб, які потерпали від голоду. Станом на цей день у повіті голодувало 70 тис. осіб («Вісті», 1922: 10 січня). Але повіт-комісія постановила, що продовольчу допомогу можуть отримувати лише 24 тис. осіб, половину з яких становили діти. Зокрема, у с. Маяки через систему громадських їдалень мали бути забезпечені харчами 500 осіб, у м. Овідіополі – 1 тис. осіб, в Усатівській волості – 4 тис. осіб, у Дальницькій, Маріїнській та Сичавській по три тисячі осіб, у інших волостях цей показник мав коливатися від 500 до двох тисяч осіб. Для цих осіб почали готувати безкоштовні обіди, для готування яких повіт-комісія щоденно виділяла 240 пуд. борошна, 90 пуд. картоплі, 90 пуд. круп, 15 пуд. цибулі, 15 пуд. буряків, 6 пудів солі тощо. Причому повіт-комісія передбачала, що вже незабаром кількість голодуючих зросте, й відповідно необхідно буде більше виділяти продуктів («Вісті», 1922: 12 січня).

7. Визнання Одеської губернії голодуючою

Важливою датою для Одеської губернії стало 14 січня, коли нарешті губернія була визнана голодуючою. Причому варто наголосити, що йшлося не про всю губернію, а про три повіти, з яких тільки Одеський був визнаний голодуючим повністю, а Тираспольський й Вознесенський частково (ЦДАВО України. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 134: 18). Але у Тираспольському повіті ситуація була

також важкою, тому вже через декілька днів повітовий виконком своїм рішенням визнав його голодуючим («Вісті», 1922: 21 січня).

Отже, у газеті «Вісті» з'явився маленький допис, у якому йшлося про те, що «губкомісія отримала офіційне повідомлення від ЦК допголу, відповідно до якого не тільки всі продукти, які були зібрані губкомісією, а й усі зібрані кошти надалі повинні залишатися у її розпорядженні для надання допомоги голодуючому населенню губернії» («Вісті», 1922: 14 січня). Але у той же час тривала підготовка до відправлення на Поволжя лікувально-продовольчого потягу у складі якого мав бути харчовий епідемічний загін з пропускною здатністю на день до 1 400 осіб (ЦДАВО України. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 134: 18).

Коли визнання Одеської губернії врешті сталося, то з неї до Поволжя губкомісія встигла відправити 58 вагонів збіжжя, зокрема, до Самари було відправлено 23 вагони, до Уральська – 20, до Пугачова – 9 й до Царицина – 6 (ЦДАВО України. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 134: 182).

8. Надходження міжнародної продовольчої допомоги

Оголошення Одеської губернії голодуючою співпало з повідомленнями про те, що до Одеси незабаром почне надходити міжнародна продовольча допомога. Передусім це стосувалося діяльності Американської адміністрації допомоги (АРА). Але на відміну від Поволжя, де АРА забезпечила продовольством 1 млн дітей та куди завезла велику кількість медикаментів, в Україні вона таку допомогу не надавала. Натомість АРА організувала в Україні систему допомоги, яка передбачала надсилання зі США продовольчих переказів. Для цього в Москві було складено список, який нараховував біля 5 тис. осіб, на продовольчі потреби яких була зібрана сума у понад 500 тис. доларів. Причому 70% цієї суми мала бути спрямована до України. Основним видом такої допомоги на початку 1922 р. стали продовольчі та речові пакунки, які почало отримувати єврейське населення від добродійного комітету «Джойнт». Еквівалентом 10 доларів, які надсилались до контори АРА в Нью-Йорку, в Україні, а значить і в Одесі, були 49 англійських фунтів борошна, 25

фунтів рису, 20 банок сухого молока, по 10 фунтів цукру й жирів, три фунти чаю. Причому одна особа могла отримати від 1 до 5 п'яти продовольчих пакетів («Вісті», 1922: 12 січня).

Перший вагон з продовольством до Одеси прибув у середині січня, разом з яким прибула й делегація АРА, яка, зокрема, привезла список з приблизно 250 особами, які після залагодження процедур мали отримати продовольчі пакунки за адресою вулиця Пушкінська, 32. Загалом з Москви до Одеси у розпорядження АРА мало надійти 10 вагонів з харчами, які містили посилки з Америки для 2500 мешканців міста.

Уповноваженим АРА в Одесі став Джон Г. Хайнес. Вже перебуваючи в Одесі, він отримав повідомлення про те, що надалі продовольча допомога для мешканців міста буде надходити також з Лондону, Парижу, Відня, Праги та Риги. Крім цього, до Одеси прибув особливий представник АРА в Москві професор Л. Хутчинсон, який відвідав села Малий Буялик та Антоно-Кодинцеве, де ознайомився зі станом голодуючих («Вісті», 1922: 15 січня).

Також шпальти газети «Вісті» почали рясніти повідомленнями про те, що до Одеси вже незабаром має прибути на пароплавах 15 млн. пуд. збіжжя. Для цього вже було підготовлено два причали для розвантаження пароплавів, 700 вагонів, 100 тис. мішків тощо («Вісті», 1922: 17 січня). Але ці два пароплави з американським збіжжям прибули тільки 26 лютого («Вісті», 1922: 28 лютого).

9. Відправлення лікувально-продовольчого потягу до Поволжя

На фоні цих повідомлень про іноземну допомогу дисонансом виглядали відомості про те, що триває підготовка до відправлення лікувально-продовольчого потягу до Поволжя. Зрештою, 7 лютого цей потяг, до складу якого увійшли лікувально-харчовий пункт, епідемічний пункт та яслі-притулок, було відправлено до Самари. Так, лікувально-харчовий пункт був забезпечений продуктами на три місяці, щоденно у ньому їжа мала видаватися 700 дорослим та 700 дітям. Для цієї мети губкомісія виділила 6 тис. пуд. збіжжя й борошна, 1 тис. пуд. круп, 735 пуд. м'яса, 300 пуд. макаронів, 210 пуд. солі, 115 пуд. жирів, 100 пуд. квашених помідорів, а ще цурок, чай, каву, тютюн, керосин тощо. Відділ народної освіти виділив взуття, одяг, білизну тощо. Загальна вартість всіх продуктів та речей становила понад 12 млрд. руб. («Вісті», 1922: 7 лютого).

10. Проблема з переселенцями

Гострою залишалась проблема з переселенцями з Поволжя. Влада кожного повіту намагалась всіляко довести, що не спроможна прийняти й забезпечити всім необхідним нову партію

переселенців. Так, скажімо, Тираспольська повіт-комісія направила до губкомісії телеграфне повідомлення про те, що неспроможна розмістити тих переселенців, які накопичились на залізничній станції Бірзула, й просила їх направити до інших повітів («Вісті», 1922: 14 січня). Щодо чисельності переселенців у повітах, то, скажімо, у Первомайському повіті було зареєстровано 13 800 біженців і переселенців з Поволжя, 7 тис. з яких прибули організовано, а інші самопливом («Вісті», 1922: 26 січня). Всього за період з 15 серпня 1921 р. й до 1 лютого 1922 р. до Одеської губернії організовано й самовільно прибуло 16 287 біженців (ЦДАВО України. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 134: 208).

Отже, місцева влада повинна була відправляти продовольство на Поволжя, а також забезпечувати харчами переселенців та біженців. Цю ж владу «Центр» зобов'язав шляхом примусового обкладення населення губернії збирати щомісячно 83 тис. пайок у розмірі 22,5 фунта зернохліба кожна. Так, селянство мало надати 20 тис. пайок, робітники й службовці – 13 тис., а нетрудові елементи – 50 тис. («Вісті», 1922: 21 січня). Крім цього, губкомісія зобов'язала всі млини надіслати до її складу до 3 лютого ту кількість збіжжя й борошна, яка для них була встановлена спеціальною комісією («Вісті», 1922: 26 січня). Ще одним видом збору коштів для потреб голодуючих стало рішення «трійки» про те, що власники їдалень, кафе й чайних повинні були відраховувати з жалування робітників й службовців, а також з обороту підприємства певну суму й спрямовувати її на користь голодуючих («Вісті», 1922: 13 січня).

11. Виконання продовольчого податку

Ще один аспект діяльності влади не міг не викликати роздратування чи так само обурення. Йдеться про продподаток, план виконання якого був серед пріоритетів влади, яка розглядала найскоріше завершення його стягнення одним із найважливіших факторів боротьби з голодом. Відповідно, влада поставила собі за мету завершити продподаткову кампанію до 15 січня, а у випадку невиконання плану постановила застосувати вже апробований метод часів продрозкладки у вигляді колективного вилучення продподатку. Також влада категорично забороняла використовувати посівний фонд для продовольчих потреб («Вісті», 1922: 6 січня). Звичайно, цей план не було виконано. При чому цинізм ситуації полягав у тому, що, скажімо, Одеський повіт був звільнений від виконання продподатку на збіжжя, але на інші продукти, зокрема, на м'ясо план необхідно було виконувати. І більшість волостей цей план на м'ясо виконали на 100% («Вісті», 1922: 28 січня). Чи не з цього м'яса були виготовлені м'ясні консерви, які були відправлені на Поволжя, про що йшлося вище.

Як вже наголошувалось вище, оголошення Одеської губернії голодуючою не призвело до надання всебічної продовольчої допомоги тим, хто її потребував. Отже, потребує свого подальшого дослідження проблематика надання такої допомоги у наступні місяці, як з боку місцевої влади, так і міжнародних благодійних організацій.

12. Висновки

Таким чином, від усвідомлення у квітні 1921 р. того факту, що засуха може спровокувати голод до визнання у січні 1922 р. Одеської губернії голодуючою знадобилось майже 10 місяців. Спочатку місцева влада намагалась вживати заходи для мінімізації наслідків засухи й недопущення голоду, але далі добрих намірів справа не пішла. Згодом влада, виконуючи вказівки більшовицького уряду росії, почала організовувати допомогу голодуючим Поволжя.

Цій меті була підпорядкована діяльність Одеської губернської комісії для допомоги голодуючим, які постраждали від неврожаю. Під керівництвом цієї губкомісії до Поволжя було відправлено 58 вагонів зі збіжжям. Ці вагони відправлялись й тоді, коли вже фіксувались випадки голодних смертей, а окремі повіти губернії визнавались голодуючими. Й навіть тоді, коли вже й губернія була оголошена голодуючою. Факт оголошення повітів чи губернії голодуючими не означав надання негайної й реальної допомоги голодуючим через те, що для цього бракувало достатньо ресурсів. Але все ж таки допомога почала надаватись, зокрема, почали видаватись безкоштовні обіди. Ще одним видом допомоги для мешканців Одеси стала видача продовольства від добродійного комітету «Джойнт», який забезпечував надходження зі США продовольчих переказів.

Література:

1. Вісти Одеського Губернського Виконавчого Комітету і Губернського Комітету КП(б)У. 1921.
2. Вісти Одеського Губернського Виконавчого Комітету і Губернського Комітету КП(б)У. 1922.
3. Геноцид українців 1932–1933 : за матеріалами досудових розслідувань / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського (та ін.). Вид. 2-ге, допов. Київ; Харків : Право, 2022. 660 с.
4. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). Київ : Основи, 1996. 396 с.
5. Лекар А. М. Голодомор 1921–1923 рр. в Балтському повіті Одеської губернії. *Записки історичного факультету*. Вип. 25. Одеса : ОНУ, 2015. С. 153–176.
6. Михайлуца М. Перше випробування голодом: Одеса у 1921–1923 рр. (до 100-річчя трагедії). *Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірка наукових праць*. Вип. 8 / відп. ред. М. І. Михайлуца. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. С. 216–223.
7. Михайлуца М. Православне життя в Одесі: від революції до сталінського одержавлення (1917–1945) : монографія. Херсон : Олді-плюс, 2019. 388 с.
8. Мовчан Ольга. Терор голодом в Україні в 1921–1923 рр. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвідомчий збірник наукових праць*. Вип. 7. Київ, 2003. С. 66–78.
9. Петровський Е. П., Аргатюк С. С. Голод 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 років як наслідок державної політики: загальні тенденції та місцеві особливості // Голодний хліб (Голод 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 років в контексті історії репресій). Овідіопольський район / Автори-укладачі С. С. Аргатюк, Л. В. Ковальчук, Е. П. Петровський. Наук.-докум. вид. Одеса : СМІЛ, 2008. С. 18–62.
10. Помощь голодным. 1922. 10 марта.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1. 408 арк.
12. ЦДАВО України. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 40. 211 арк.
13. ЦДАВО України. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 134. 217 арк.

References:

1. Visty Odeskoho Hubernskoho Vykonavchoho Komitetu i Hubernskoho Komitetu KP(b)U. 1921. [Visti of the Odesa Provincial Executive Committee and the Provincial Committee of the CP(B)U]. [in Russian].
2. Visty Odeskoho Hubernskoho Vykonavchoho Komitetu i Hubernskoho Komitetu KP(b)U. 1922. [Visti of the Odesa Provincial Executive Committee and the Provincial Committee of the CP(B)U]. [in Russian].
3. Henotsyd ukrainsiv 1932–1933 : za materialamy dosudovykh rozsliduvan. (2022). [Genocide of Ukrainians 1932–1933: Based on Pretrial Investigations]. Vyd. 2-he, dopov. Kyiv; Kharkiv : Pravo. 660 s. [in Ukrainian].
4. Kulchytskyi S. (1996). Komunizm v Ukraini: pershe desiatyrichchia (1919–1928). [Communism in Ukraine: The First Decade (1919–1928)]. Kyiv : Osnovy. 396 s. [in Ukrainian].
5. Lekar A. M. (2015). Holodomor 1921–1923 rr. v Baltskomu poviti Odeskoi hubernii. [The Holodomor of 1921–1923 in the Balta County of Odesa Province]. Zapysky istorychnoho fakultetu. Vyp. 25. Odesa : ONU. S. 153–176. [in Ukrainian].

6. Mykhailutsa M. (2021). Pershe vyprobuvannia holodom: Odesa u 1921–1923 rr. (do 100-richchia trahe-dii). [The First Test of Famine: Odesa in 1921–1923 (On the 100th Anniversary of the Tragedy)]. Pivden Ukrainy: etnoistorychnyi, movnyi, kulturnyi ta relihiinyi vymiry: zbirka naukovykh prats. Vyp. 8 / vidp. red. M. I. Mykhailutsa. Kherson : OLDI-PLIuS. S. 216–223. [in Ukrainian].
7. Mykhailutsa M. (2019). Pravoslavne zhyttia v Odesi: vid revoliutsii do stalinskoho oderzhavlennia (1917–1945). [Orthodox Life in Odesa: From the Revolution to Stalinist Nationalization (1917–1945)]. Monohrafiia. Kherson : Oldi-plius. 388 s. [in Ukrainian].
8. Movchan Olha. Teror holodom v Ukraini v 1921–1923 rr. Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, posh-uky: mizhvidomchyi zbirnyk naukovykh prats. [Terror by Famine in Ukraine in 1921–1923. Problems of Ukrainian History: Facts, Judgments, Searches: Interdepartmental Collection of Scholarly Works] Vyp. 7. Kyiv, 2003. S. 66–78.
9. Petrovskyi E. P., Arhatiuk S. S. (2008). Holod 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 rokiv yak naslidok derzhavnoi polityky: zahalni tendentsii ta mistsevi osoblyvosti. [The Famines of 1921–1923, 1932–1933, and 1946–1947 as a Consequence of State Policy: General Trends and Local Features]. Holodnyi khlib (Holod 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 rokiv v konteksti istorii represii). Ovidiopolskyi raion. Odesa : SMYL. S. 18–62. [in Ukrainian].
10. Pomoshch holodnym. 1922. 10 marta. [Aid to the starving. 1922. March 10].
11. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (dali TsDAVO Ukrainy). F. 258. Op. 1. Spr. 1. 408 ark. [Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine (here-inafter TsDAVO Ukraine). F. 258. Op. 1. File 1. 408 sheets]. [in Russian].
12. TsDAVO Ukrainy. F. 258. Op. 1. Spr. 40. 211 ark. [TsDAVO Ukraine. F. 258. Op. 1. File 40. 211 sheets]. [in Russian].
13. TsDAVO Ukrainy. F. 258. Op. 1. Spr. 134. 217 ark. [TsDAVO Ukraine. F. 258. Op. 1. File 134. 217 sheets]. [in Russian].

*Стаття надійшла до редакції 01.05.2025
The article was received 01 May 2025*